

Recensioner

Svein H. Gullbekk, Christoph Kilger, Steinar Kristensen & Håkon Roland (eds.), 2021. Coins in Churches: Archaeology, Money and Religious Devotion in Medieval Northern Europe. London/New York: Routledge. 454 pp. ISBN 978-0-367-55707-2.

Kombinationen kyrkor, arkeologi och myntfynd är långt ifrån ny. Redan på 1830-talet sållades det damm som återfanns under korstolarna i Lunds domkyrka då de flyttades från sin ursprungliga plats i koret, där de stått ända sedan 1300-talet, till kyrkans krypta. Vid sållningen påträffades en rad olika fynd, som alltså tappats och förlorats av kyrkans kaniker i samband med de återkommande mässorna, däribland närmare 500 mynt. Dessa myntfynd sammanställdes i en förteckning, men rönkte ingen större uppmärksamhet. Därefter, i synnerhet under 1900-talet, har grävningsarbeten utförts i en rad kyrkor runt om i Skandinavien i samband med om-

och tillbyggnader. Oftast har dessa arbeten följts av antikvarisk personal. Eftersom det inte fanns någon praxis för hur sådana undersökningar skulle göras uppstod stora skillnader från plats till plats, och från kyrka till kyrka. Detta har resulterat i att de tillvaratagna myntfynden inte med lätthet kan jämföras med varandra. Mynten, eller snarare den samlade myntförteckningen, användes främst för att datera den enskilda kyrkans tillkomst samt tidsfästandet av mer avgörande byggnadsförändringar. Det var myntens daterande funktioner som primärt nyttjades. Numismatikerna bestämde mynten, men var i övrigt ointresserade av deras historiska utsagovärde då myntfynden endast utgjorde samlingar av 'hopade fynd', som Brita Malmer benämnde förekomsten av flera lösfynd på samma plats.

Det historiska källmaterial som de kyrkofunna mynten utgjorde låg därför outnyttjat fram till det att medeltidsarkeologen Henrik Klackenborg

inledde sitt avhandlingsarbete i slutet av 1980-talet. Han såg mynten som de materiella bevisen för samhällets monetariseringsprocess, hur bruket av mynt fick fäste och spreds över medeltidens Sverige. Kyrkornas myntfynd sågs således som kronologiska mätare på samhällets monetarisering. Samtidigt visade spridningen av de kyrkfunna mynten på intressanta mönster. Mynten hanterades i hela kyrkan, men det fanns i regel vissa platser med större koncentrationer, tolkade som platser där offerbössor stått. De kyrkfunna mynten kom därför att betecknas som ett 'offerpill'. Henrik Klackenbergs avhandling, *Moneta nostra: Monetarisering i medeltidens Sverige* (1992), blev omedelbart ett standardverk och målade även upp riktningen för en helt ny numismatisk forskningsriktning som inte bara betraktar mynten *i sig*, utan även ser dem som redskap för tolkningen av medeltidens samhälle.

Numismatiken tog sannerligen till sig av de nya idéerna, och under 1990-talet och 2000-talets början har en rad numismatiska studier publicerats med ett helt annat fokus än tidigare. Denna förskjutning har inneburit att den en gång så introverta numismatiken har tagit plats som en historiskt inriktad samhällskunskap. Det stora forskningsprojektet "Religion and Money: Economy of Salvation in the Middle Ages", som bedrevs 2013–2017, var den naturliga följderna av denna utveckling. I detta samarbetade forskare, främst numismatiker, från Norge, Danmark, Sverige och Schweiz. Den

gemensamma utgångspunkten var drygt 100 000 enskilda myntfynd från 840 kyrkor sprida över Skandinavien, ett minst sagt unikt historiskt källmaterial. Inom projektets ramar har flera publikationer utgivits, och *Coins in Churches: Archaeology, Money and Religious Devotion in Medieval Northern Europe* utgör dess slutpublikation.

Bokens första del, "Money and religious devotion", består av två artiklar skrivna av numismatikern Svein H. Gullbekk respektive kyrkohistorikern Martin Wansgaard Jürgensen. Dessa artiklar utgör i mångt och mycket fonden till de övriga bidragen. I artiklarna diskuteras och förklaras myntens närvaro i kyrkorna, och exempel ges på hur den kristna liturgin och samtidigt utbredda offervilja speglas i myntfynden. Det fördjupade resonemanget saknades i hög grad i Klackenbergs avhandling och är därför ett välkommet tillskott. Den medeltida hanteringen av mynt i kyrkorna förklaras och exemplifieras, och utifrån resultaten blir de arkeologiska materialen överblickbara och begripliga. De båda artiklarna är särskilt intressanta då de läses tillsammans. Den ena har nämligen fokus på mynten och den arkeologiska fyndspridningen medan den andra har fokus på liturgiska handlingar och ritualer. Tillsammans bildar de en fantastisk enhet som inte bara förklarar medeltidens samhälleliga myntbruk utan även kyrkobyggnadens pekuniära handlingsmönster. De många myn-

ten i kyrkorna blir på så sätt högst förståeliga.

Bokens andra del, "Coin finds in Scandinavian Churches", redovisar resultaten från undersökningar där myntfynden i ett antal skandinaviska kyrkor analyserats och diskuterats utifrån Klackenbergs metod och slutsatser. Syftet har varit att vidga studieområdet till hela Skandinavien och att gå på djupet i ett urval av kyrkor. Avsnittet består av elva artiklar och dominerar därmed boken stort. I en första artikel, skriven av Henriette Rensbro, konstateras att Skandinavien är ovanligt rikt på myntfynd. Detta beror på den utbredda förekomsten av trägolv under medeltiden. Mynten försvann lätt ned mellan golvbrädernas springor. I ytterligare en artikel, skriven av Steinar Kristensen, diskuteras digitaliseringen av myntfynden.

Därefter följer en lång rad av kyrkor med myntfynd. Först ut är Bunge kyrka på Gotland som behandlas av Christoph Kilger. I kyrkan har inte mindre än 3 200 mynt tillvaratagits, vilka spänner över tiden 1150–1550. Den extremt stora myntmassan har möjliggjort en ytterst detaljerad studie, och i stort sett alla tänkbara uppslag har undersökts och prövats. Spridningsbilden visar tydligt var insamlingsbössor stått placerade, platser där myntoffer skett mer frekvent. Den kronologiska bilden är också övertygande. I kyrkan hantverades mynt i begränsad omfattning fram till 1200-talets slut då myntbruket ökade markant. Likaså framgår det tydligt vilka mynt som han-

terades, hur de inhemska gotländska mynten successivt ersattes av tyska brakteater. Som en slutsats konstaterar Kilger i sin ytterst intressanta studie att det sena 1300-talet representerar ett fullt igenom monetariserat samhälle.

Därefter följer flera artiklar som i hög grad utgör variationer på samma tema: en forskare detaljstuderar myntfynden från en eller två kyrkor, och drar slutsatser utifrån den samlade myntmassan. De kyrkor som behandlas är Høre stavkyrka (Jon Anders Risvaag), Eidskog stavkyrka (Håkon Roland), Aggersborgs kyrka (Henriette Rensbro och Jens Christian Moesgaard), Hedensted kyrka (Gitte Tarnow Ingvardson), Gränna och Arby kyrkor (Nanouscka M. Burström), Klåstad kyrka (Henrik Klackenbergs) och Jamala kyrka (Eeva Jonsson). De enskilda studierna är intressanta eftersom de tillvaratagna mynten analyseras och diskuteras på ett djuplodande sätt. Men samtidigt är läsningen aningen tröttande eftersom tillvägagångssätt och slutsatser är tämligen snarlika, det uppstår liksom ingen dynamik då resultaten från de enskilda kyrkorna inte jämförs med varandra.

En artikel skiljer ut sig från de övriga, Alf Tore Hommerdals analys av myntfynden från Nonneseter klosterkyrka i Bergen. Mynten härrör från ett schakt i långhusets östutvidgning. I artikeln diskuteras dateringen av tillbyggnaden, men också användningen av denna byggnadsdel. Detta är förvisso intressant, men har ett helt annat fokus

än de övriga artiklarna. Detsamma gäller Henriette Rensbros och Jens Christian Moesgaards gemensamma artikel som har ett betydligt bredare anslag än övriga artiklar. I den diskuteras framväxten av en dansk kyrkoarkeologi och den bristfälliga metodik som länge präglat den. Utifrån ett aktuellt exempel, undersökningen i Aggersborgs kyrka, studeras inte bara de tillvaratagna mynten utan även alla andra fynd. Totalt påträffades 341 mynt och 301 icke-numismatiska föremål, exempelvis bokbandsbeslag, fönsterglas, keramikskärvor, smyckesdetaljer och knappålar. Detta är i sig intressant då det ger ytterligare fördjupar bilden av kyrkorummets utnyttjande, men det ligger långt bortom bokens rubricering, att beskriva kyrkor, mynt och religiös hängivenhet.

Bokens tredje och sista del, "Coin finds in Churches in Central Alpine Europe", är mycket märklig. Tanken är förstås att de ganska homogena och unisona resultaten från de skandinaviska kyrkorna ska jämföras med situationen i andra delar av Europa. Men i detta bokavsnitt finns endast ett bidrag, skrivet av Benedikt Zäch, som behandlar myntfynd i schweiziska kyrkor. Det rör sig om en översiktlig artikel som kan beskrivas som en introduktion i ämnet, men eftersom den saknar samma detaljskärpa som de skandinaviska bidragen kan den inte användas vare sig för jämförelser eller som kontrastering till de skandinaviska resultaten. För övrigt känns det synnerligen märkligt varför de skandinaviska resultaten ska

jämföras just med Schweiz. Det finns flera andra delar av Europa som hade passat betydligt bättre i sammanhanget.

Bokens största svaghet är just avsaknaden av vidare contextualisering. Det man vill veta är ju huruvida de skandinaviska resultaten är representativa för ett större geografiskt område, för andra områden söder- och västerut, eller rent av hela Europa? Likaså väcks nyfikenhet för om den medeltida mynthanteringen i kyrkorna var densamma i andra delar av Europa och om den allmänna offerviljan kan beläggas genom ett monetärt offerspill också där. Här hade alltså jämförelser med andra delar av Europa varit ytterst intressanta, men endast Schweiz framträder som en minst sagt udda fågel i sammanhanget.

Ett mycket störande inslag i boken är hur kyrkoplanerna har återgivits. I nästan samtliga fall har dessa publicerats "stående", med väderstrecket väster uppåt och öster nedåt. Detta är på inga sätt felaktigt, men enligt gammal praxis brukar kyrkoplaner publiceras med väderstrecket norr uppåt och söder nedåt. Det valda sättet att publicera kyrkoplanerna känns därför både förvånansvärt och överraskande, och signalerar dessvärre okunskap och oförståelse inför en vidare krets av kyrkohistorisk forskning.

Sett sammantaget erbjuder *Coins in Churches* spännande läsning. Det är slående hur kyrkorna runt om i Skandinavien uppenbart hänger ihop, och hur de ingår i samma,

relativt simultana, samhällsprocesser. De kyrkofunna mynten utgör en samling 'hopade fynd' som utgör en fantastisk plattform för frågor om medeltidens myntbruk, offerhandlingar och kyrkorummets användning över tid. De många artiklarna som behandlar enskilda kyrkor bidrar förstås med sina detaljanalyser till den samlade bilden, men ett avslutande och syntetiserande kapitel hade på ett än mer övertygande sätt kunnat binda samman den aningen spretiga empirin till en mer fokuserad och kulturhistoriskt inriktad berättelse. Slutligen måste även sägas att boken, som i hög grad präglas av den nya numismatikens idéer, utgör ett friskt inlägg i forskningslitteraturen som behandlar medeltidens samhälle.

Peter Carelli
Arkeologerna, Statens historiska museer
Box 5428
SE-114 84 Stockholm.
E-post: peter.carelli@arkeologerna.com

Landslide Archaeology. Past hazards and disasters in the Göta River Valley and beyond, av Anton Larsson. Stockholm Studies in Archaeology 82, Stockholms universitet. 205 sidor, inklusive fem artiklar. Samt 3 sidor Acknowledgement. ISBN (print) 978-91-8014-526-8.

Den 24 november 2023 disputerade Anton Larsson på avhandlingen "Landslide Archaeology. Past hazards

and disasters in the Göta River Valley and beyond" vid Stockholms universitet. Avhandlingen är en sammanläggningsavhandling, bestående av fem artiklar och en kapp, som behandlar naturrisken skred i relation till arkeologi och kulturarv utifrån olika perspektiv.

Under senare år har naturrisiker, särskilt klimatrelaterade naturrisiker som skyfall, översvämningar och skred, fått en mer framträdande plats i samhällsdebatten. Klimatfrågan har också vunnit stor plats i arkeologiämnet under den senaste tiden, men just skred har inte undersökts närmare. Larssons avhandling utgör därför ett viktigt bidrag till att lyfta fram skred-problematiken inom området. Larsson behandlar framför allt historiska spår, effekter och uppfattningar om skred, men berör också skred som en utmaning för kulturarvsarbetet både erfarenhetsmässigt och för framtiden.

Sammanläggningsavhandlingen består av en kapp och fem artiklar. Kappan inleds med en introduktion som formulerar ämnet för avhandlingen, och presenterar teoretiska och metodologiska perspektiv. Larsson har inte preciserat några specifika frågeställningar för avhandlingen. Den övergripande målsätten har formulerats enligt följande: "In my quest to understand past landslides in the Göta River Valley and beyond...I have taken a holistic approach and have tried to study the impact of landslides on human communities both during and after their time of flourishing; that is, both on

the people themselves and on the material culture they left behind, which is part of the cultural heritage of present-day Sweden". Detta är en mycket vid målsättning, vilket – tillsammans med valet att avstå att formulera distinkta forskningsfrågor – bidrar till att avhandlingen omfattar för många perspektiv och brister något i precision. Vilket jag ska återkomma till.

Avhandlingens övergripande teoretiska och metodologiska perspektiv utgår från vad som benämns geokulturella perspektiv, alltså att natur och kultur hör samman, samt begreppen risk, sårbarhet (med utgångspunkt från United Nations Office for Disaster Risk Reduction, UNDRR) och disasterscape som rumslig förståelse av ett katastrofförändrat landskap. Larsson går också i klinch med begreppet "naturrisker", eftersom effekten av katastroferna framför allt är samhällsligt betingade. Metodologiskt lutar sig Larsson mot vad han benämner "historisk arkeologi", vilket avser triangulering av olika källmaterial, särskilt arkeologi, skriftliga källor och historiska kartor.

I kapitel 2 redogörs för tidigare och forskning, inklusive metodiska tillnärmelser, medan kapitel 3 går igenom historiska beskrivningar av jordskred, hur de har benämnts och betraktas av sin tid. Bland annat kan man läsa om ett jordskreds avgörande betydelse för Erik Segersälls seger vid slaget vid Fyrisvallarna.

Kapitel 4 och 5 behandlar människors möten med skred. Det teoretiskt viktiga begreppet Disasterscape,

effekter och människors upplevelse av det katastrofomskapade landskapet, är huvudnumret i kapitel 4. Till exempel verkar svindel vara en vanlig effekt. Här beskrivs också en rad negativa effekter av skred för olika näringsfång. Men katastrofer verkar också ha utlöst solidaritet mellan människor, liksom nyfikenhet. Katastrofturism var vanligt också förr. I kapitel 5 redogörs för de mer långsiktiga effekterna av skred, och hur människor anpassat sig och utnyttjat de "nya" förutsättningarna i landskapet.

I det avslutande kapitlet, *Landslides in the Anthropocene*, lyfter Larsson några övergripande synpunkter. Han poängterar, i samklang med några andra historiska riskforskare, att katastrofer ofta har haft stor negativ effekt för människor – men inte påverkat de dåtida samhällena. Larsson har också funnit att återhämtningen efter skred oftast varit snabb i de rurala lokalsamhällena. Däremot påpekar Larsson att läget är sämre inom kulturarvssektorn, och att det behövs en beredskap för att hantera skred. Särskilt eftersom fler skred är att förvänta i framtiden till följd av klimatförändringarna.

Sammanfattning av de olika artiklarna saknas i kappan.

De fem artiklarna behandlar olika effekter av skred från yngre järnålder fram till vår tid. I den första artikeln (under review) används arkeologiska resultat, och viss omdatering av dessa, från den arkeologiskt delundersökta handelsplatsen Köpingen (i Trollhättans kommun),

för att datera ett omfattande skred. Då handelsplatsen, daterad till Vendel- och Vikingatid, hade anlagts på, och utnyttjade formationen skapad av, ett skred, måste alltså det historiska skredet vara äldre än handelsplatsen. Den andra artikeln (publicerad i *Radiocarbon* 64(5) 2022), skriven som en mindre detektivhistoria, omdaterar det stora medeltida jordskredet vid Jordfallet. Genom kalibrering av existerande C-14 analys och uppgifter i framförallt isländska Skallholtsannalerna, föreslås det stora Jordfallet vid Bohus dateras till år 1249 e.Kr., en slutsats med relevans för skandinavisk geopolitik under medeltiden. Den tredje artikeln (under review) behandlar spåren efter en de största katastroferna i historisk tid, jordskredet vid Intagan 1648. De arkeologiska spåren är få, och utpekade spår visar sig sällan ha koppling till skredet. Däremot utgör traditionerna ett viktigt immateriellt kulturarv. Artikel 4 (publicerad i *Rural Landscapes: Society, Environment, History* 10(1) 2023) behandlar ett annat stort skred i historisk tid, Skrehall 1703. Här hittas arkeologiska spår efter skredet, bland annat en äldre väg. Den femte och sista artikeln (publicerad i *Current Swedish Archaeology* 29(1) 2021) undersöker hur stora jordskred i västra Sverige under 1900- och 2000-talen har påverkat och ibland förstört arkeologiska lokaler, och arkeologiska räddningsinsatser har fått utföras. Larsson efterlyser en bättre beredskapsplanering i regionen eftersom skred är tämligen vanliga.

Genom att behandla naturrisken skred utifrån arkeologiska perspektiv bryter Anton Larsson bryter ny mark. Naturrisker har spelat roll i det förflutna, både som risk att förhålla sig till och som katastrof att hantera. Naturrisker utgör också ett växande hot mot kulturarvet idag. Larssons avhandling sätter strålkastarna på detta förhållande. Han visar också att effekterna av skred kunde vara väldigt disparata, från katastrof-turism till ändrade geopolitiska förutsättningar.

Larsson väljer att skriva en ”bred” avhandling, och han är mycket ambitiös i sin gärning. Men enligt min mening väljer han att behandla för många områden; metodiska tillnärmningar, historiska exempel, perception, och kulturarv – och att behandla flera olika nedslag i dåtid och i nutid. Det ”breda” valet görs också bekostnad av djup, och därmed viss otydlighet i vissa resultat. En skarp avgränsning hade enligt min mening varit att föredra. Samtidigt saknar jag något i avhandlingen. Det Larsson inte behandlar är ett inom risk-historisk forskning återkommande tema, nämligen hur risker och katastrofer slår olika mot olika grupper av människor. Larsson skriver visserligen att människor drabbades av katastroferna, men att samhällseffekten var liten. Men han tar inte hänsyn till sociala förhållanden. Forskning har visat att oftast drabbas sårbara grupper hårdast, men att det också finns också exempel på hur en katastrof kan utgöra ett ”window-of-opportunity” för utsatta

grupper att förbättra sina förhållanden. Det hade man gärna velat läsa mer om rörande skreddrabbade människor i Göta älvdal.

Sammanfattningsvis, Anton Larssons nyskapande avhandling lyfter in ett nytt fält inom arkeologin, och boken introducerar en rad nya frågor. Men han hade tjänat på, med tanke på att det är fråga om en avhandling, att ha prioriterat djup före bredd för nu går Larsson inte riktigt till botten med flera frågor. Samtidigt kan man

säga att Larsson har öppnat portarna för nya projekt att gräva djupare i dessa frågor. Förhoppningsvis får vi se mer Landslide Archaeology i framtiden.

Eva Svensson
Professor i Risk- och miljöstudier,
Institutionen för samhälls- och
kulturvetenskap, Karlstads universitet.
E-post: eva.svensson@kau.se
